

Ольга ТРЕТЯК,

старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти,
кандидат педагогічних наук КЗ "Кіровоградський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського"

Методика виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів

Зорієнтованість українського суспільства на демократичні цінності та гуманістичну мораль зумовлює необхідність упровадження нових підходів і технологій у виховний процес початкової ланки школи, які б визначали ставлення до людини як до мети, а не засобу. Розроблена нами методика виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів ґрунтується на використанні виховного потенціалу уроків та позаурочної діяльності. Це дало змогу розширити коло знань про людину як найвищу цінність, усвідомити необхідність ціннісного ставлення до особистості тощо.

Педагоги ставили за мету використовувати виховний потенціал предметів "Я у світі", "Літературне читання", "Українська мова", "Основи здоров'я", "Музика", "Образотворче мистецтво". Учителі експериментальних груп, як правило, використовували прийом *"етичного заряду"* (за А. Шемшуріною), який поєднував очікування педагога й дітей і виконував роль певної етичної установки на ціннісне ставлення у взаєминах з однолітками, сприяв запобіганню конфліктних ситуацій та гідному виходу з них. "Етичний заряд" орієнтував дітей на створення доброзичливого клімату в учнівському колективі через оптимістичний прогноз їхньої поведінки та психологічну установку на повагу до оточуючих і один до одного, на емоційне тепло і взаєморозуміння, де ніхто не буде скривджений чи обділений увагою.

Уроки літературного та позакласного читання — ілюстрація того, як людина має ставитися до інших. Вони допомагають емоційно пережити ту чи іншу ситуацію і через правильно розставлені виховні акценти інтеріоризувати моральні цінності, які стають надбанням особистості.

На уроках літературного читання використовувалася *"Діаграма Вена"* [6] для характеристики спільного чи відмінного у поняттях, якостях, діях, що допомагало учням краще розуміти твір, знайомило з основами аналізу та порівняння прочитаного. З цією метою на дошці малювалися два кола, що перетиналися, де спільні характеристики записувалися у місці перетину кіл, а відмінні — в окремі кола. Для шестиліток замість слів добирались умовні

зображення, які відповідали названим поняттям (учитель не записував на дошці слова, а прикріплював відповідні малюнки). Робота проводилася спочатку у парах, потім у малих групах (четвірках). Підсумковий етап — складання колективної діаграми на дошці. Наприклад, під час знайомства з поняттями "справедливість", "відповідальність", "толерантність" учні порівнювали поняття та вчинки, характеризували їх. Це сприяло формуванню в малечі адекватної оцінки своїх та чужих учинків.

Інтерес у дітей викликала робота з піктограмами. Сутність цієї методики — передача вербального поняття через його образ. Сама назва — піктограма — означає рисунковий аркуш, коли предмети, події та дії позначаються малюнками чи умовними знаками. *Піктограми* дали змогу одержати досить ґрунтовні відомості не тільки щодо особливостей наочно-образного мислення, а й особливостей емоційного стану дітей, спрямованості їхньої свідомості, вияв моральних якостей. Наприклад, учитель Т.Павлова (ЗОШ І—ІІІ ступенів № 29, м. Кіровоград) після читання оповідання Василя Сухомлинського "Сьома дочка" запропонувала учням визначити, яка "маска-підказка" відповідає образу кожної доньки.

Учитель Н.Мироненко (ЗОШ І—ІІІ ступенів № 16, м. Кіровоград) на виховній годині у першому класі запропонувала дітям роздивитися "маски-підказки" й вибрати ту з них, яка їм більше сподобалася. Під час обговорення діти пояснювали, яка маска їм сподобалася і чому; у кого буває такий вираз обличчя; у яких випадках; чи буває такий вираз обличчя у вашої мами, бабусі, друга; якщо так, то коли; чи буває у дітей такий вираз обличчя; якщо буває, то за яких обставин.

Метод *"взаємних запитань"* [6] використовується на уроках літературного та позакласного читання, коли учні ставлять один одному запитання стосовно головної думки тексту, вчинків персонажів, відтворення основних ідей, важливої інформації, що містилася в тексті. Учні задавали не лише запитання (Що? Де? Коли?), а й такі, що стосуються основної ідеї твору (Чому? Що буде далі? Чого навчає твір? Над чим ми мусимо задуматися після читання

таких творів? Що дає підстави так думати? Як це впливає на наше життя? тощо).

Наприклад, учні другого класу після читання оповідання М.Трублаїні "Про дівчинку Наталочку і сріблясту рибку" відповідали на взаємні запитання: "Кого з героїв ти обрав би собі у друзі й чому?". Так, Сашко М. написав: "Спочатку я своїм другом вибрав лебедя, бо вважав його красивим і хорошим птахом. Але пізніше зрозумів, що лебідь може бути жорстоким і погано ставитися до інших, думати тільки про себе. Тому я обираю друзями жабу і горобчика. Хоча жаба була негарна, а горобчик сіренький, непомітний, вони допомогли врятувати рибку, бо мали добре серце, були співчутливими. Друга треба вибирати за добре серце, а не за красу."

Прийом "*Збережи останнє слово для мене*" допомагає глибше осягнути сутність морально-етичних цінностей. Учня пропонується виділити найцікавіший уривок тексту або такий, що змусив їх пережити, зачитати вголос, вислухати думку товаришів і, насамкінець, прокоментувати його. Це спонукає учнів замислитися над людськими стосунками, характерами, переживаннями, причинами їхніх учинків.

Ціннісному ставленню до іншої людини вчать прислів'я та приказки, які використовуються на уроках української мови під час хвилинок каліграфії. Учителі пропонують учням каліграфічно переписати прислів'я і за його змістом проводять етичну міні-бесіду (Наприклад: "Будь щедрим на милосердя, співчуття, розуміння", "Від ласкавих слів утихає гнів", "Добрий піклується про людей, поганий про себе"). Робота над прислів'ями та приказками під час формувального експерименту досить різноманітна:

- знайти частини прислів'я чи приказки й об'єднати їх;
- поміркувати над змістом прислів'я чи приказки;
- вибрати прислів'я, яке відповідає головній думці прочитаного твору;
- навести ситуацію з життя, що відповідає змісту прислів'я.

Використання прислів'їв та приказок позитивно впливає на засвоєння моральних цінностей молодшими школярами, переконує дітей у необхідності ціннісного ставлення до інших. Науково-методичне забезпечення цього процесу залежало від того, що приймається за одиницю виховання ціннісного ставлення до людини, а також від того, за допомогою яких методів це досягається.

Педагогічною одиницею досягнення виховання ціннісного ставлення до людини є проблемно-дослідницьке завдання, що забезпечує зв'язок особистості з різними сторонами її буття, важливими для неї, і виявляється у поведінці, вчинках, реакціях та переживаннях.

У нашому дослідженні *методи* виховної роботи конкретизувалися педагогічними техніками, прийомами, вправами, завданнями, іграми тощо. У ході роботи ми використовували методи, які умовно можна розділити на такі групи: пізнавально-дослідницькі, зворотного зв'язку, наочні, ігрові, практичні та арт-методи.

Пізнавально-дослідницькі методи сприяли формуванню когнітивного компонента, в основному це були вербальні методи: пояснення, роз'яснення, обговорення, етичні бесіди, роздуми ("Філософія для дітей"), дискусії ("дискусійна сітка", "запитання до автора", метод "прес"), рефлексивно-експліцитний метод І.Беха. Усе це допомагає дітям розширити коло знань про людину як найвищу цінність, а також про гідність, справедливість, толерантність, відповідальність. Зазначені методи спонукають їх самостійно здобувати інформацію із зазначеної проблеми та усвідомлювати її роль у власному житті, житті суспільства, а також зумовлюють необхідність діяти морально у ставленні до інших, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, визнавати право інших на ціннісне ставлення до себе та водночас розрізняти потребу в підтримці й маніпуляції свідомістю молодших школярів, у формуванні стійких переконань.

Методи зворотного зв'язку зорієнтовані на формування емоційно-ціннісного компонента з опорою на емоції і переживання молодших школярів через асоціації, створення ситуацій успіху ("діаграма Вена", "мікрофон", "мозкова атака", "асоціативний куш", метод "Збережи останнє слово для мене", "підтограми"). Це спонукає молодших школярів пережити ціннісне ставлення до себе та до інших, зроджує бажання виявляти його й отримувати від цього задоволення, а також визначити простір до особистісного вдосконалення.

Ігрові та практичні методи (вправи, творчі завдання, сюжетні ігри, ігри-драматизації, рольові ігри, "галерея", розв'язання морально-етичних ситуацій, метод "проектів") забезпечують формування діяльнісно-вчинкового компонента, а також позитивно впливають на вироблення необхідних умінь і навичок, стійких моральних звичок та стереотипів поведінки ціннісного ставлення дітей до людини через моральну практику.

Наочні методи (плакати, ілюстрації, схеми, мультфільми, фільми) сприяють кращому засвоєнню знань, розвитку емоційної сфери та встановленню логічних зв'язків через наведені зразки, що відображає перехід від конкретного до абстрактного мислення учнів.

У нашому дослідженні метод етичної бесіди показав себе як один із найефективніших, що забезпечив засвоєння необхідних морально-етичних

знань та формування уявлень учнів про ціннісне ставлення до людини.

Так, під час вивчення літературної казки А.Дімарова "Для чого людині серце" вчитель А.Кривошея (НВК: ЗОШ I–II ступенів № 34 ліцей "Сучасник", м. Кіровоград) у своїй етичній бесіді з третьокласниками використовує такі запитання: "Де відбувалися описані події?", "Чому дерев'яні чоловічки не мали ніяких почуттів?", "Як змінилося життя чоловічка, коли лікар вставив йому серце доброї людини?", "Які чарівні перетворення описані в казці? Якою показана дівчинка в тексті?" "Поміркуйте, для чого людині серце. Яке серце ви хотіли б мати?"

Читаючи та аналізуючи твір, діти замислюються над важливими питаннями буття: про правду й брехню, про любов і ненависть, про зло й добро, про людину та її місце у світі, про гідні й негідні вчинки людини та їх мотиви.

Етичні бесіди проводяться як на уроках, так і в позаурочній діяльності. Так, учитель Т.Богдашова (гімназія імені Тараса Шевченка, м. Кіровоград) на виховній годині "Ти на світі не один" провела етичну бесіду за запитаннями: "Як звучить "золоте правило" моралі? (Стався до інших так, як би ти хотів, щоб у тих же умовах інші ставилися до тебе). Для чого люди вивели саме таке правило? Чим воно може допомогти людині в житті? Як ви гадаєте, кому легше жити у світі: тому, хто дотримується "золотого правила" моралі, чи тому, хто ні? Наведіть приклади з життя".

Досить результативними були етичні бесіди з ініціативи учнів. Вони потребували особливої довіри дітей до педагога та великого такту з боку вчителя. Структура етичної бесіди визначалася її видом і завданнями. Вихованці мали можливість "глибше усвідомити свої особисті емоційні переживання у моральній сфері, оволодівали здатністю гостріше спостерігати і розуміти до чого приводять певні спонуки, діяння, звички у його власній душі, власному житті та житті його ближніх" [2, с. 5].

Ефективність застосування *рефлексивно-експліцитного методу* І. Беха залежала від тієї атмосфери, яку намагався створити вчитель у класі, орієнтуючись на: довіру до вихованця; його найкращі моральні якості; зв'язок виховних дій із самоповагою кожної дитини; ушляхетнення шкільного життя молодших школярів.

Практика підтвердила, що "основою процесу розгортання виховного впливу має бути таке подання певної соціальної цінності (ідеї, норми, вимоги), яке викликає у вихованця відповідний рефлексивно-емоційний процес" [1, с. 125].

Використання рефлексивно-експліцитного методу ґрунтувалося на зв'язку з реальним життям дитини, що було зумовлено необхідністю формувати уяв-

лення про смисло-ціннісні аспекти життя підростаючої особистості, які об'єктивуються у її потребах, прагненнях, мотивах, соціальних настановах, моральних властивостях [2, с. 3].

Під час роботи широко застосовувався *метод дискусії* ("Моя сім'я і я", "Я і мій клас", "Мої досягнення"), що спонукала дітей не лише висловлювати свої думки, а й учитися аргументувати, толерантно ставитися до опонентів.

У четвертому класі під час читання оповідання В.Сухомлинського "Позбирай її сльози" з учнями була проведена дискусія за такими запитаннями:

– Коли ти хочеш пожартувати, то чи задумуєшся добрим чи злим буде твій жарт для іншої людини?

– Що важче: співчувати й жаліти чи допомагати і бути милосердним?

– Як ти вважаєш, співчуття – хороша чи погана риса характеру людини?

– Чи є у тебе друг? Що ви робите разом?

– Чи вмієш ти дружити й пробачати образи?

– Чи може бути дружба між хлопчиком і дівчинкою?

– Чи оберігаєш людей, з якими ти дружиш?

Деякі запитання навмисне виводили молодших школярів за межі сюжету твору для того, щоб допомогти їм знайти аналогію в реальному житті та самостійно прийняти правильне, виважене рішення у необхідній ситуації. Різновидом дискусії на уроках слугувала *"Дискусійна сітка"* – багатоцільовий графічний організатор для розгляду бінарних (так / ні, за / проти або порівняння / контраст) відповідей під час обговорення [6]. Наприклад, для роботи з *"Дискусійною сіткою"* вчитель ЗОШ I ступеня "Мрія" м. Кіровограда С.Гончарова, працюючи над твором В.Сухомлинського "Горбатенька дівчинка" у другому класі, підготувала для дітей роздатковий матеріал: у центрі аркуша містилось запитання, під ним два стовпчики – зліва слово "так", а справа – "ні". Дітям зачитувалися такі запитання: "Уявіть, що ви познайомилися з такою дівчинкою. Як би ви поведилися з нею?", "А як поводитися з людьми, які мають вади здоров'я?", "Як краще допомогти дівчинці – добрим словом чи добрим ділом?". Відповідно до визначених колонок учні записували аргументи до запропонованих відповідей. Робота проводилася спочатку у парах (упродовж 6–7 хвилин), а потім – у групах. За результатами проведеної роботи клас ділився на дві групи. Усі, хто обрав відповідь "за", вишикувались в одну шеренгу, хто "проти" – ставали навпроти. Учні, які не змогли визначитися, – пересіли на останні парти. Для підготовки "дебатів" кожній групі було відведено ще 7–8 хвилин. Насамкінець кожна група мала обирати представника для заключного слова. Учитель разом із учнями аналізували реальні ситуації і формулювали висновок:

кожен своїм ставленням до інших людей визначає їхнє ставлення до себе.

Одним із найефективніших методів виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів була гра як природний вид діяльності для дітей цього віку. Ми керувалися тим, що гра – важлива форма людської життєдіяльності, з якою вона не розлучається впродовж життя, лише змінюються мотиви гри, форми, тривалість, ступінь залежності та вираження почуттів [4, с. 84].

У своєму дослідженні ми використовували методику організації дитячих ігор (сюжетно-рольові, ігри-драматизації, театралізовані, ігри з елементами праці, ігри-фантазування), розроблену Н.Кудикіною [3, с. 111–119].

Наприклад, на уроці читання під час гри "Стоп-кадр" потрібно було визначити, в який момент розвитку сюжету слід сказати "Стоп!", цим самим зупинити дію і вчасно дати герою таку пораду, щоб уся історія мала оптимістичнішу кінцівку. Наприклад: "Коли і що потрібно було сказати Крутю і Вертю, та й самому Півнику, щоб кінець цієї казки був добрим і веселим?".

Метод вправління допомагав закріпити здобуті дітьми знання. Такі вправи, як *"Асоціативний куш"* або *"Павутинка"* допомагали кращому засвоєнню матеріалу через встановлення зв'язків з іншими поняттями чи явищами. Як правило, вчитель на дошці записував ключове слово теми заняття, а навколо – всі слова й фрази, які асоціюються з темою, між якими пропонувалося дітям встановити зв'язки, а також виділити слова, які потребують уточнення чи додаткової інформації [6]. Зокрема, на уроці читання у третьому класі, після повідомлення теми й мети уроку: Василь Сухомлинський "Кінь утік...", вчитель Г.Борзенко (ЗОШ І ступеня "Мрія", м. Кіровоград) запитала у школярів: "Які асоціації у вас виникають, коли чуєте слово "дружба"? На дошці записуються слова: "Дружба має бути міцною, вірною, незрадливою, сильною, щирою, безкорисливою, теплою, великою, відвертою, чоловічою, жіночою, відданою". При використанні цього методу вчитель пояснював учням певні правила: зосередитися на своїх почуттях, записувати все, що спадає на думку; не думати про орфографічну правильність запису слів; не припиняти роботу раніше визначеного вчителем терміну; намагатися встановити якомога більше зв'язків; не висловлювати критичних суджень щодо написаного. Така робота спочатку виконувалась індивідуально, потім у парах і в малих групах. Допускалося й колективне складання "павутинок" на дошці. Наприклад, на уроці з позакласного читання за твором Василя Сухомлинського "Кожна людина повинна" під керівництвом учителя С.Матвеевої (Кіровоградський колегіум) діти скла-

дали асоціативний куш, розмірковуючи над тим, якими якостями має бути наділена людина (протягуючи гілочку від слова "людина" до слів, які називали учні: "добра, милосердна, чуйна, відповідальна, толерантна, мудра, турботлива, безкорислива, скромна, чесна, вірна, справедлива"). Вчитель Г.Лисіцина (НВК: ЗОШ І–ІІ ступенів № 34 ліцей "Сучасник" м. Кіровоград) у четвертому класі перед ознайомленням з легендою "Кара за дитину" запропонувала скласти асоціативний куш до слова "мама". Учні склали асоціативні грона індивідуально, потім обмінялися думками у парах, групах, доручивши одному учневі представляти своє асоціативне грона на розсуд усієї групи. Зазвичай, зі словом "мама" учні пов'язували слова та словосполучення, як: загишок, сім'я, любов, чистота, відповідальність, справедливість, сонечко, тепло, комфорт, дбайлива усмішка, смачні страви, квіти, Україна.

Метод *"прес"* давав змогу стисло й логічно висловлювати думку, чітко окреслювати власну позицію. Так, у третьому класі, знайомлячись з казкою В.Скомаровського "Чому в морі вода солоня", учням потрібно було описати, яким був старший брат за допомогою такої схеми:

- думаю, що старший брат був...;
- тому що...;
- наприклад...;
- отже, тому я вважаю...

Після цього учні колективно з'ясували, яким був молодший брат, що доброго він зробив для старшого брата [6, с. 50].

Серед арт-методів у роботі з молодшими школярами для виховання ціннісного ставлення до людини та корекції небажаних виявів використовувалась "Казкотерапія", що потребувала від дітей осмислення причинно-наслідкових зв'язків у розвитку сюжету; розуміння ролі кожного персонажа, а також того, що одна й та сама подія може мати різне значення для окремого персонажа; усвідомлення того, що кожна ситуація в казці демонструє життєві уроки.

У роботі з казкою педагогам і учням важливо виокремити моральний урок та його смисл. Для дітей персонажі казок можуть бути прикладом для наслідування, прояву ціннісного ставлення до іншої людини: уваги, турботи, чуйності, допомоги, співпереживання. Використана нами в ході дослідження казкотерапія допомагає молодшим школярам краще:

- розрізняти поняття "добро" як життєву цінність людини і поняття "зло" як його протилежність;
- формувати уявлення про права людини, справедливість, толерантність, відповідальність;
- ставити себе на місце позитивного або негативного персонажа і давати можливість здійснювати вибір власної позиції, прийняття себе та інших;

– вправляти дітей у синхронному вияві почуттів, що забезпечують глибоке співпереживання діям і вчинкам персонажів;

– вчити виявляти повагу до інших людей та до себе, відстоювати власну гідність.

Під час обговорення в ситуаціях спілкування з персонажами використовувався мовний і моральний взаємозв'язок, який реалізувався через такі творчі завдання: визначити, кому з персонажів, наприклад, казки "Червона Шапочка" краще відправити записку, листа чи термінову телеграму; взяти інтерв'ю, зателефонувати персонажу на мобільний телефон, щоб заспокоїти його, привітати, а когось вчасно зупинити, попередити тощо [5].

"Запитання до автора" використовувалися під час роботи над художнім текстом на етапі рефлексії. У ході читання тексту "з зупинками" дітям пропонувалося поставити автору декілька запитань. Отже, учень мав включитися в дискусію з автором, вести з ним діалог. Наприклад, спочатку автор оповідання – умовний герой, присутній на уроці, і діти можуть поставити йому будь-які запитання за змістом тексту, потім на уроці "автором" стає один із учнів класу і діти звертаються до нього як творця тексту. Наприклад, на уроці читання у четвертому класі після опрацювання оповідання Василя Сухомлинського "Як Павлик списав у Зіни задачу" вчитель Т.Копликова (ЗОШ І–ІІІ ступенів № 26, м. Кіровоград), запропонувала скласти запитання до автора. Учні запитували: "Що змусило автора написати таке оповідання?", "Над чим воно змушує задуматися?", "Як він ставиться до героїв твору?", "Як автор дає зрозуміти, що герой змінюється?". Таким чином, "Запитання до автора" допомогли краще осмислити прочитане, висловити власне ставлення до подій і

вчинків персонажів твору. Іноді розпочата на уроці дискусія продовжувалася у сімейному колі або переносилася до читального залу дитячої бібліотеки.

Виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів здійснювалось у добродійній діяльності школи, зокрема через *акції милосердя*, спрямовані на допомогу людям похилого віку, вчителям-пенсіонерам, інвалідам, дітям шкіл-інтернатів.

Живий відгук у дітей та батьківської громади мала акція "Поспішай робити добро", що проводилася у загальноосвітніх навчальних закладах аби зібрати кошти для дітей, хворих на цукровий діабет. На благодійному ярмарку можна було придбати роботи учнів, виготовлених власноруч чи з допомогою батьків.

Таким чином, розроблена нами методика виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів ґрунтувалася на суб'єкт-суб'єктній взаємодії всіх учасників виховного процесу, відповідає віковим особливостям учнів, охоплює традиційні й інноваційні форми, методи, прийоми та засоби виховання дітей, їх доцільне використання.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : [підручник] / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Бех І. Д. Рефлексивно-експліцитний метод у вихованні особистості / Іван Бех // Рідна школа. – 2012. – № 12. – С. 3–7.
3. Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі : [монографія] / Надія Василівна Кудикіна. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2003. – 272 с.
4. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : [посібник для вчителів і методистів початкового навчання] / Олександра Яківна Савченко. – 2-ге вид., переробл. – К. : Богданова А.М.М., 2009. – 226 с.
5. Фесюкова Л. Б. Воспитание сказкой / Лариса Борисовна Фесюкова. – Харьков : Фолио ; М. : АСТ, 2000. – 464 с.
6. Халперн Д. Психология критического мышления / Дайана Халперн. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.

Мамо, не плач. Я повернусь весною.

У шибку пташинкою вдарюсь твою.

Прийду на світанні в садок із росою,

А, може, дощем на поріг упаду.

Голубко, не плач. Так судилося, ненько,

Вже слово, матусю, не буде моім.

Прийду і попрошуся в сон твій

тихенько,

Розкажу, як мається в домі новім.

Мені колискову ангел співає

І рана смертельна уже не болить.

Ти знаєш, матусю, й тут сумно буває,

Душа за тобою, рідненька, щемить.

Мамочко, вибач за чорну хустину,

За те, що віднині будеш сама.

Тебе я люблю. І люблю Україну.

Вона, як і ти, була в мене огна.

Оксана МАКСИМИШИН-КОРАБЕЛЬ